

הכל משמיים!?

סקירה קצרה במחשבת ישראל
בעניין השגחה פרטית, גדריה ומהותה

אביחי ביטר

ראשי פרקים:

מבוא
פתיחה
שיטות הראשונים:
שיטת הרמב"ם
שיטת ריה"ל
שיטת הרמב"ן
קושייתו של ר' משה חפץ
שיטת הרמח"ל
שיטת הבעש"ט וסייעתו
בעניין מהות ההשגחה
סיכום

מבוא

במדרש בבראשית רבה עט, ו מתואר שר' שמעון בן יוחאי ור' אלעזר בנו התחבאו במערה שלש עשרה שנה מפני פחד המלכות. כשיצא ר' שמעון וישב בפתח המערה ראה צייד עופות אחד עומד וצד עופות. וכשהיה ר' שמעון שומע בת קול אומרת מן השמים: "דימוס" - היה אותו עוף ניצל ובורח. וכשהיה שומע את הבת-קול אומרת: "ספקלותא" - היה אותו עוף ניצוד ונלכד בפח הצייד. אמר ר' שמעון: ציפור אינו ניצוד מבלעדי גזירה מן השמים, על אחת כמה וכמה נפש אדם, לפיכך אלך לי אל מקומי, ואם אינו נגזר מן השמים - לא אמות.

ממדרש זה משמע שפעולה פשוטה כמו ציד הציפור תלויה בהתערבות שמימית. מדברי חז"ל משמע בפשטות שהשגחה והתערבות א-לוהית בעולם משפיעה אפילו על גורלה של ציפור. למדרש זה יש מסר משמעותי ומהותי לחיינו, הקב"ה לא משגיח רק על עניינים גדולי ומשמעותיים בעולם ("פלגי מים לב מלך ביד ה', על

כל אשר יחפוץ יטנו"; משלי כא, א), אלא שישנה השגחה והתערבות א-לוהית על כל דבר ודבר.¹

האמנם?

פתיחה

במאמר הנ"ל ננסה לבאר את סוגיית "השגחה פרטית" במשנת היהדות, תוך התייחסות קצרה לשיטות המרכזיות של גדולי ישראל. בתנ"ך ובמאמרי חז"ל מצינו התייחסויות שונות לגדרי השגחה פרטית. נשתדל להציג את השיטות השונות של הראשונים והאחרונים ביחס אליהם, תוך התייחסות לגדריה השונים של השגחה הפרטית (עד היכן שידי מגעת) ולמהותה של התערבות הבורא בהוויה לפי כל גישה וגישה. וכן ננסה בעז"ה להבין את שורש המחלוקת בתפיסות השונות; ולברר האם מדובר בגישות חולקות או שמא הגישות משלימות זו את זו.²

ראשית נראה לומר, שכאשר מנתחים את המושג "השגחה פרטית" ומעוניינים להביא גישות שחלוקות זו על זו, נוטים לענ"ד להתייחס אל המושג הנ"ל כאל מישור אחיד אשר יוצר בלבול בין השיטות ובכך "תרבינה המחלוקת בישראל".

הרמח"ל חש בעניין זה, וניתח לעומק סוגיא זו לאור ניתוח פשוט של המושג "השגחה" בייחוסו להנהגת ה' בעולם, ונראה מדבריו שיש ג' מישורים:³

1 הרד"ל (ר' דוד לוריא) בחידושו על אתר כותב: "הורה בזה שהשגחה הפרטית אף בבעלי חיים". אמנם בהמשך דבריו מסייג הוכחה זו, שכן ניתן לומר שההשגחה הפרטית על גורל הציפור היא מצד הצייד, ולא מצד חשיבות הציפור.

2 קצרה היריעה מלהכיל את כל שיטות הראשונים והאחרונים בעניין זה ולהתייחס לכל המשא ומתן בין השיטות השונות תוך התייחסות לשאלות השונות שכל שיטה מעוררת. להרחבה בעניין זה עיין "השגחה פרטית בדצ"ח", אמת ואמונה, הרב טל חיימוביץ, שנת תשע"ה, הוצאת ישיבת בית אל (כל אזכור למאמר הנ"ל יכונה להלן הרב חיימוביץ).

3 עיין בדרך ה', חלק שני, בעיקר בפרק ראשון, שני ורביעי.

מישור א'- ה' מקיים את ההווייה. הקב"ה "משגיח", דהיינו הוא "הסיבה הראשונה" ליקום כולו ומקיים אותו בכל עת ועת. העדר תיאורטי של הסיבה הראשונה פירושו העלמות של היקום.⁴

מישור ב'- ה' יודע כל מה שנעשה בהווייה. הקב"ה, מעצם היותו כל יכול, משגיח ויודע על כל פרט ופרט שמתרחש בעולמו.⁵

מישור ג'- ה' מתערב במתרחש בבריאה. הקב"ה לא רק מקיים ויודע בהשגחתו, אלא גם מתערב באופן אקטיבי במהלך האנושות.

לענ"ד, בשני המישורים הראשונים, אין מחלוקת בקרב השיטות המרכזיות ביהדות. ההכרה שקיומם של כל הנבראים הוא בזכות הבורא, שקיום ה'מסוכב' תלוי ב'סיבה'; הוא אבן יסוד במחשבת ישראל.⁶ בנוסף, האמונה והידיעה בכך שה' יודע על כל

4 גדולי מחשבת ישראל ביהדות עסקו רבות ביחסי "סיבה ומסוכב" כהסבר להנהגת הבורא ואף כהוכחה לקיומו. לדוגמא, עיין בספר הכוזרי, מאמר חמישי, יח וכן בהקדמת המהר"ל לנצח ישראל. לניתוח מעמיק ומודרני בעניין זה, תוך שימוש בכלים אקדמיים, עיין בראיה הקוסמולוגית, "הראיות לקיום האל", לדעת להאמין, צוות האתר.

<https://www.knowingfaith.co.il/%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%90%D7%9E%D7%95%D7%A0%D7%94%D7%94%D7%A8%D7%90%D7%99-%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%A7%D7%99%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%90%D7%9C>

5 ידועה גישת הפילוסוף בספר הכוזרי במאמר ראשון, א: "שהרי הכוונה מורה על היות המכוון חפץ בדבר החסר לו ורק בבוא חפצו יגיע לשלמות וכל עוד לא יבוא זה- החסרון בעינו עומד...האלוה מעל ידיעת הפרטים כי הפרטים משתנים מרגע לרגע אולם בידיעת האלוה לא יתכן כל שינוי". כלומר, שתי הטענות שמעלה ריה"ל בפי הפילוסוף הם שהתערבות האל בעולמנו מורה על חסרון ונעלות ה' מעל ידיעת הפרטים "המשתנים". באשר לטענה הראשונה, עיין בדברי ריה"ל עצמו במאמר שני, ו. וכן עיין בתפארת ישראל למהר"ל, פרק שישה עשר. באשר לטענה השנייה, דומני שנסביר בפשטות שידיעת ה' מכילה בתוכה את כל השינויים האפשריים בכל רגע נתון. כך משמע מדברי מרן הרב קוק זצ"ל, עין אי"ה ברכות א, ה, כז.

6 עיין הערה 3.

המתרחש בקוסמוס, דברים קטנים וגדולים כאחד, הם מהווים מכנה משותף אצל רבים מגדולי מחשבת ישראל והפילוסופיה היהודית לאורך הדורות.⁷

אמנם עיקר המחלוקת בין השיטות השונות בענייני השגחה פרטית היא במישור השלישי. ההבנה שכל הנעשה במציאות הוא בזכות א-לוהים, מעצם היותו "הסיבה הראשונה" לנבראים היא קונצנזוס ביהדות. זאת ועוד, אין ויכוח אמיתי בין הוגי הדעות המרכזיים במחשבת ישראל בשאלה האם כל הנעשה במציאות גלוי וידוע לפניו יתברך- שכן הא-ל הכל יכול, מסוגל לדעת את כל פרטי ההבנה בהשגחתו. השאלה המרכזית בסוגיה זו היא האם כל אירוע, קטן ככל שיהיה, הוא נעשה באמצעות התערבות אקטיבית משמיים או שמא יש מקרים במציאות שהם בכחינת "סיבה המזדמנת במקרה" (כוזרי, מאמר חמישי, כ), ויד ה' בדבר מתבטאת בעצם היותו סיבת הקיום לכל מרחבי ההווה ותו לא.

שיטות הראשונים

שיטת הרמב"ם:

הרמב"ם ב'מורה נבוכים' מוביל גישה על פיה התערבות ה' בהשגה הפרטית היא לא נחלת כל איש ואיש. ההשגחה העליונה במציאות מתרחשת בהתאם לשלימות האדם אשר מבקש אותה. מצינו ברמב"ם שתכלית האדם מתבטאת בשלמות שכלית ומידתית- "איש חכם וטוב".⁸ הרי שרמת ההשגחה לשיטתו היא כפונקציה לרמת דעת ה' שהשכיל (ולשלמותו המידותית-מוסרית). נביא כאן את תמצית דבריו במורה נבוכים ג, יז:

...והוא שאני אאמין שההשגחה האלוהית אמנם היא בזה העולם התחתון, ר"ל מתחת גלגל הירח, באישי מין האדם לבד, וזה המין לבדו הוא אשר כל עניני אישיו ומה שישגם משוב או רע נמשך אחר הדין, כמו שאמר כי כל דרכיו משפט, אבל שאר בעלי חיים וכל שכן הצמחים וזולתם, דעתי בהן דעת אריסטו, לא אאמין כלל שזה העלה נפל בהשגחה בו, ולא שזה העכביש טרף זה הזבוב בגורה מאת השם ורצונו

7 לעומת זאת, ר' חיים בן עטר, לדוגמא, סובר שאלוהים יכול היה לדעת מה יבחרו בני האדם, אלא שבחר לצמצם את ידיעתו ולא לדעת זאת. עיין אור החיים על התורה, בראשית ו. וכן עיין בדבריו של הרלב"ג בבראשית כב, יב.

8 עיין לדוגמא בהקדמה למשנה, פסקה ו, עמוד נו, הוצאת י. שילת.

האישי עתה, ולא זה הרוק אשר רקק אותו ראובן התנועע עד שנפל על זה היתוש במקום מיוחד והרגו בגזרת השם, ולא שזה הדג שחטף ובלע זאת התולעת מעל פני המים ברצון אלהי אישי, אבל אלו כלם אצלי במקרה גמור כמו שחושב אריסטו.⁹ ואולם ההשגחה האלהית לפי דעתי ולפי מה שאני רואה, היא נמשכת אחר השפע האלהי, והמין אשר נדבק בו השפע הוא השכלי, עד ששב בעל שכל ונגלה לו כל מה שהוא גלוי לבעל שכל, הוא אשר התחברה אליו ההשגחה האלוהית ושערה לו כל פעולותיו על צד הגמול והעונש... ואשר הביאני לזאת האמונה, הוא שאני לא מצאתי כלל בדברי ספר נביא, שיש לשם השגחה באיש מאישי בעלי חיים כ"א בבני אדם לבד, וכבר תמהו הנביאים גם כן על היות ההשגחה בבני אדם, ושהוא קטן ופחות משישגיח הבורא עליו, כל שכן בוולתו מבעלי חיים, אמר מה אדם ותדעוהו וגו', מה אנוש כי תזכרנו וגו'...

וכן בהתייחסותו "להשגחה המינית" (כללית) בבע"ח:

... וכל מה שבא מעניני אברהם יצחק ויעקב עליהם השלום ראייה גמורה שההשגחה האישית נמצאת בבני אדם, אמנם שאר אישי בעלי חיים הענין בהם כמו שיראה אריסטו באין ספק, ומפני זה היתה שחיטתם מותרת וגם מצווה בה, והותר להשתמש בהן בתועלותינו ככל אשר נרצה. והראיה על היות שאר בעלי חיים בלתי מושגח בהן רק במין ההשגחה אשר זכר אותה אריסטו... כי אלו כולם השגחה מינית לא אישית, וכאלו הוא מספר פעולותיו בהכינו לכל מין מזונו ההכרחי וחמר עמידתו, וזה מבואר נגלה, וכן רואה אריסטו שזה המין מן ההשגחה הכרחי נמצא...

ההשגחה הפרטית, המתערבת במציאות, היא במהותה קשורה לשכל האדם.¹⁰ על כן, על כורחנו רק בעלי שכל מושגחים ע"י הקב"ה. לגבי החי, הצומח או הדומם נראה לומר בשלב ראשון, שמפאת חוסר חשיבותם לא נכללים בכללי ההשגחה האלוהית, אלא רק בהשגחה מינית. חתול בודד לא חשוב דיו בכדי להיות בעל השגחה, אמנם לכלל מין החתולים יש חשיבות כלשהי בכריאה. שכן אם אין להם חשיבות

9 נעיר כאן שיש שתי משמעויות למילה "במקרה": ההבנה הפשוטה היא להשגחה אקראית לחלוטין. אך לעיתים משתמשים הראשונים במילה "מקרה", כניגוד ל"בעצם". דהיינו, ישנם דברים שמושגחים כשלעצמם בשביל עצם מהותם. וישנם דברים שמושגחים במקרה, כלומר לא בעצם עצמותם, אלא ההשגחה היא מקרה נספח לעצם ההשגחה שהיא אינה אלא כללית. בע"ח לפי זה מושגחים גם בפרטים, אך לא מצד חשיבות עצמם, אלא כנספחים לעצם ההשגחה הכללית כפי שיתבהר בהשמך המאמר.

10 עוד נעניין בפירוש הדבר תוך בירור מהות ההשגחה ע"פ הרמב"ם כשורש לגדר זה.

כלל, לשם מה נבראו? וכי נוכל לייחס לבורא בריאה "מיותרת"? הייתכן לייחס חסרון שכזה לה' נטול החיסרון מעצם הגדרתו כבורא?¹¹

על מנת להעמיק בשיטה זו נביא מעט מן הקושיות המרכזיות על שיטה זו. ר' אברהם ביבאג' הקשה בספרו "דרך אמונה" (מאמר ראשון, שער ג), שאם העדר ההשגחה בחלק מבני האדם ובדצ"ח הוא בשל פחיתות חשיבותם כפרטים ביחס לבורא, הרי שגם גדולי בני"א, שדבקו בהשגחת ה', הם אפסיים ביחס לאינסופיות העליונה! הרי שכל הנבראים הם זניחים ביחס לה'. אם ההשגחה הא-לוהית יורדת לבריאה השפלה, הרי שאין סיבה לחלק בין המינים לעניין זה.

בנוסף, וכי לא מצינו השגחה פרטית גם ברשעים? כלום פרעה לא הושגח בהקשיית ליבו בעת יציאת מצרים? וכי חסרים מדרשים בחז"ל המבטאים מערכת של שכר ועונש, השגחה והתערבות בקרב בע"ח?¹²

ראשית, המושג "השגחה מינית" לענ"ד צריך ביאור. הרי סוף סוף ההשגחה הכללית על כל מין בבע"ח יורדת בהשפעתה על פרט ופרט. לדוגמא, כדי להציל מין מסוים של בע"ח מפני סכנת הכחדה, ההתערבות הא-לוהית תפעל על פרטים ספציפיים כדי למנוע אותה, על מנת להשפיע על הכלל. כל השגחה כללית במהותה נוגעת לכל פרט ופרט!¹³

לאור שאלות אלו, נראה להסביר את דעת הרמב"ם שאין הכוונה שהם נשלחים לידי האקראיות בעלמא ולא מושגחים כלל ברמת הפרט, אלא שההשגחה הפרטית

11 עיין ר' משה חפץ, מלאכת מחשבת, פרשת נח, עמוד 38, וורשא תרע"ד.

12 עיין בדוגמא אחת מיני רבות בבראשית רבה, י, ו: "א"ר סימון אין לך עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדול". הרמח"ל לענ"ד ישתמש במדרש זה כאסמכתא של חז"ל לשיטתו שההשגחה על הפרטים בדצ"ח ובאומות העולם היא ע"י מלאכים, ונעניין על כך בהמשך. על כל פנים, מדרש זה הוא כטיפה בים מדרשי חז"ל העוסקים בהשגחה הפרטית בדצ"ח (לאפוקי מכללית). בפשטות, הרמב"ם וסייעתו יענו ברוב המדרשים שהם משל בעל מסר פנימי, עיין בהקדמה לפרק חלק, פסקה ג, עמוד קלד, הוצאת י. שילת. אך נראה לענ"ד שבהתאם להבנה היותר עמוקה ברמב"ם שאציג בהמשך, הקושיות יפלו מאליו. להתייחסות מעמיקה ויסודית עיין "השגחה פרטית בדצ"ח", אמת ואמונה, הרב טל חיימוביץ, שנת תשע"ה, הוצאת ישיבת בית אל.

13 וזו לשון מרן הרב קוק באורות הקודש, כב, עמוד תקמט: "האמת העליונה היא מתארת לנו את הכלל בחטיבה אחת, כל מה שנראה לנו פרטי, איננו באמת כי אם הופעה אחת מהכלל המאוחד... אבל ההשגחה הכללית הזאת הרי היא יותר חודרת את כל הפרטים כולם".

עליהם היא נספחת להסתכלות הכללית. דהיינו, אין הקב"ה משגיח על הפרט (שאינו ברמת ההשגחה של בעלי השכל) מעצם חשיבותו כפרט, אלא שמתוך ההסתכלות הכללית על הבריאה, הוא ממילא מושגח כפרט. ההשגחה היא "במקרה" ולא "בעצם".¹⁴ היסוד לדברים אלו ניתן לראות בדברי הרמב"ם עצמו, במורה נבוכים א, עב:

...דע כי זה הנמצא בכללו הוא איש אחד לא זולת זה, ר"ל כי כדור הגלגל הקיצון בכל מה שבו הוא איש אחד בלא ספק, כראובן ושמעון באישות, והשתנות עצמיו, ר"ל עצמי זה הכדור בכל מה שבו, כהשתנות עצמי איש איש מבני אדם על דרך, משל, וכמו שראובן על דרך משל הוא איש אחד והוא מחובר מאברים מתחלפים, בבשר ועצמות וגידים, ומליחות משתנות, ומרוחות, כן זה הכדור בכללו...בזה הציור יתבאר ג"כ שהאחד אמנם ברא אחד כמו שאי אפשר שימצאו אברי האדם בפני עצמם והם אברי אדם באמת, ר"ל שיהיה הכבד בפני עצמו או הלב בפני עצמו או בשר בפני עצמו, כן אי אפשר חלקי העולם קצתם מבלתי קצתם בזה המציאות המיושב אשר דברנו בו, עד שימצא אש מבלתי ארץ, או ארץ מבלתי שמים, או שמים מבלתי ארץ, וכמו שבאדם כח אחד יקשור אבריו קצתם בקצתם וינהיגם ויתן לכל אבר מה שצריך שישמור עליו תקונו וידחה ממנו מה שיזיקהו, והוא אשר בארו אותו הרופאים ואמרו הכח המנהיג גוף החי, והרבה פעמים יקראוהו טבע, כן בעולם בכללו כח יקשור קצתו בקצתו, וישמור מיניו שלא יאבדו וישמור אישי מיניו גם כן מדת מה שאפשר לשמרם...

נמצא אפוא שיש שני מיני השגחות בפרטי הבריאה לשיטת הרמב"ם. המין הראשון, הוא ההשגחה בפרטי חלק מבני האדם- "השגחה בעצם". השגחה זו היא השגחה על הפרט מעצם היותו פרט חשוב. המין השני, הוא ההשגחה בשאר פרטי הבריאה- "השגחה במקרה". ההשגחה הנ"ל היא השגחה בכללות הבריאה ונוגעת בכל פרט מפרטי הבריאה, כאיבר בגוף האדם, זה מושגח ע"י ה'.¹⁵

הנחת היסוד הפשוטה היא שמטרת ההשגחה וההתערבות היא הבאת המציאות אל שלמותה. ה' מתערב במציאות כדי לדאוג שתכלית הבריאה אכן תצא אל הפועל. אמנם יש לשאול: אם תכלית ההשגחה הפרטית בהנהגת ה' היא להביא את הבריאה

14 ראה הערה 9.

15 כך הסבירו בשיטת הרמב"ם גם הרב חרל"פ במי מרום ו, י. ועיין גם בדברי האדמו"ר האמצעי מחב"ד, דרך חיים ט, יג א-ב, וכן בדברי ר' אברהם ביבאג', בדרך האמונה, שער שלישי, ע"מ 160, הוצאת ביאליק. לסיכום השיטות עיין בדברי הרב חיימוביץ.

אל עבר יעודה,¹⁶ דהיינו כדי להגיע לתכלית העולם הקב"ה צריך להשגיח באופן פרטי, הרי שלכאורה לא אמור להיות חילוק בין צדיק לרשע, בין אדם לבהמה? שהרי כלל הבריאה אמורה להגיע ליעודה, ואם השגחה פרטית נצרכת לשם כך, וכי יש הבדל בין הצדיק והרשע לעניין תכלית הבריאה?

דומני לומר, שעניין ההשגחה הפרטית ע"פ הרמב"ם הוא לא הבאת הבריאה אל עבר תכליתה, אלא החלת צדק בעולם. כלומר, כאשר עלול להיווצר מצב של חוסר צדק בעולם, ההשגחה הא-לוהית תתערב על מנת להחיל צדק א-לוהי ויושר מוסרי בעולם. כך מוכח מדברי הרמב"ם במורה נבוכים ג, יז.¹⁷

שיטת ר' יהודה הלוי:

ספר הכוזרי לריה"ל, שעליו אמר הגר"א: "ספר שעיקרי ישראל תלויים בו", עוסק בהרבה נושאים אמוניים, ובראשם גדרי החלת העניין האלוהי בעם ישראל ובעולם כולו. ריה"ל סובר שאדם שזכה בעניין האלוהי, סגולת הקב"ה המתבטאת בין השאר בנבואה, הוא לא "אדם משופר" גרידא, אלא דרגה שונה מהותית מאדם רגיל.¹⁸ יתרה מזו, שלמות האדם ויעודו הוא הוא החלת העניין האלוהי.¹⁹

אחד מאבני היסוד של הספר הוא שמדרגת העניין האלוהי היא לא נחלת הפרט בלבד, אלא נחלתם של הכלל. העניין האלוהי הוא מקור סגולתו של עם ישראל, דבר אשר לא ייתכן באופן מלא אצל אומות העולם.²⁰ לסגולת ישראל בביטוי העליון שלה בחול העניין האלוהי, יש השלכות רבות, אחת מהן היא תפיסתו של ריה"ל ביחס להשגחה פרטית. לשיטת ריה"ל, מקור ההשגחה וההתערבות הא-לוהית בעם ישראל הוא החלת העניין האלוהי: "ובני יעקב כולם סגולה, כולם היו ראויים לעניין האלוהי... והשגחת ה' הייתה לשומרם... ואז זכו להיראות האור

16 כך לדוגמא הסביר היש"ר (יוסף שלמה דלמדיגו) מקנדיאה בגובלות החכמה, עמוד צו. ונדון בתפיסת הרמח"ל בעניין זה.

17 להרחבה ולקושיות נוספות עיין בדברי ר' משה חפץ, מלאכת מחשבת, פרשת נח תרע"ד, עמוד 38.

18 עיין במאמר ראשון, לז- מג, וכן במאמר חמישי, כ.

19 "יעודנו- הידבקנו בעניין האלוהי" (מאמר ראשון, קט)

20 כפי שניתן לראות במאמר ראשון, צה וכן בקג, שם.

עליהם ולאותה ההשגחה האלוהית" (מאמר ראשון, צה). מובן אפוא, שאדם החפץ בהשגחה, צריך להיות מוכן לחול העניין האלוהי עליו; והשגחת ה' שורה על האדם השלם, שממלא את ייעודו כאדם והוא ההדבקות באותה סגולה מיוחדת.

אמנם, על אף שלכל עם ישראל יש מוכנות להחלת העניין האלוהי על גביהם, הרי שמידת ההזדמנות אליו משתנה מאדם לרעהו. וכך הם דבריו במאמר שני, כד: "כי העניין האלוהי איננו עולה ביד איש אלא כפי ההזדמנות לו, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה".

הרי שלשיטת ריה"ל, ההשגחה האלוהית תלויה במידת שלמות האדם וייעודו, "חול העניין האלוהי", ומשתנה מאדם לאדם (מתוך עם ישראל). הרי ששימת מידת שלמותו של האדם כפונקציה למידת השגחתו היא דרכו של הרמב"ם.²¹ ההבדל בין שני ענקי עולם אלה הוא בסוגיית מהו האדם השלם - "איש חכם וטוב" או "הדבק בעניין האלוהי"? כמובן, שקצרה היריעה מלהכיל עיון עמוק בסוגיה זו.

מה באשר לאותם אלו שלא הגיעו לשלמות "העניין האלוהי", שלא זכו באותה הארה סגולית? כך הם דבריו במאמר חמישי, כ:

...אך טובת הסבות המקרית איננה נמנעת מן הרשע, כל שכן מהחסיד. וטובת הרשעים הוא בסבות ההם המקריות והטבעיות, ואין דוחה לרעתם כשתבא, אבל החסידים יצליחו בסבות ההם... דוד עליו השלום הביא שלשה חלקים בסבות המוות, ואמר: "כי אם ה' יגפנו", והיא הסבה האלהית, או "יומו יבוא ומת", והיא הסבה הטבעית, או "במלחמה ירד ונספה", והיא הסבה המקרית...

כלומר, אנשים פרטיים שלא זכו לשלמות או השגחה מיוחדת נמסרים ליד המקרה, ה' יודע לפרטי פרטים את עניינם אך לא מתערב עבורם.²² ונראה לענ"ד שכל שכן בדצ"ח.

21 בעוד שלשיטת ריה"ל ההשגחה קיימת בכל ישראל, אך תדירותה ועוצמתה משתנה מאדם לאדם לאור שלמותו בעניין האלוהי, הרי שבשיטת הרמב"ם צריך עיון אם הכלל שרק בעלי שכל ודעת ה' זוכים בהשגחה פרטית הוא כלל מוחלט או הדרגתי. דהיינו, האם, בדומה לריה"ל, כל אחד מישראל יכול לזכות בהשגחה אך עוצמתה משתנה כפונקציה לשלמות דעת ה' אשר באדם, או שמדובר ב-"0 או 1", כלומר אדם שלא הגיע לרמת השלמות השכלית הנדרשת, לא יזכה בכלל בהשגחה פרטית (אלא בהסתכלות כללית שיורדת "במקרה" אל הפרט). אמנם, אפשר שכמו ששיטת הרמב"ם ביחס לנבואה היא שיש מדרגות שונות באיכות הנבואה (מורה נבוכים ב, מה), דבריו יהיו דומים ביחס להשגחה פרטית. וצ"ע.

22 "כי האלוה יתברך צופה ויודע צפוני בני האדם" (מאמר שלישי, יא).

אמנם יש להקשות על הנאמר לעיל מהמאמר שלישי, יא שכן מוכח שם שהקב"ה כן משגיח על בע"ח, וכך הם דבריו:

...ויישב בלבו צדוק הדין ישוב שיהיה לו למגן ולמסתור מהפגעים והצרות ההוות בעולם, כשיתישב בנפשו צדק בורא החיים ומטריפם ומנהיגם בחכמתו, ושאינן הדעות משיגות פרטיה אבל משיגות כלליה, במה שהם רואות מתקון הבריאה בהם, ומה שכלל מהפליאות המורות על כונת חכם וחפץ יודע ויכול, באשר שם לקטן וגדול מהם מה שהוא צריך לו מחושים נסתרים ונראים ורוחות ואיברים, ושם הכלים מפיקים ראויים לרוחות, ושם לצבועים מדת הגבורה וכלי הדריסה והטרף, ושם לארנבת ולאיל כלי הבריחה ומדת המורך. ומי שמחשב בבריאת האיברים ותועלותיהם וערכם מן הרוחות, יראה בזה מהצדק והסודר החכמי, מה שלא ישאיר בלבו ספק בצדק הבורא...

אמנם, נראה לענ"ד שאין הכוונה להשגחה פרטית והתערבות לפי שעה על כל ארנב וארנבת, אלא בחכמה הא-לוהית שכך סדרה את הבריאה בששת ימי בראשית. לא מובן פה בדברי ריה"ל שמדובר בהשגחה על כל פרט ופרט, אלא השגחה כללית על צדק ה', שברא את מערכת עולמו הכללית עם יחסי גומלין מדויקים, אפילו בחיות. הסתכלות החסיד על פרטי הבריאה והפלא העצום שבחכמה הגנוזה בה תעזור לחסיד בעבודת ה' שלו, בהכרת הצדק הא-לוהי. כמו בשיטת הרמב"ם, נראה לומר שאם מדובר בהשגחה המתערבת במציאות, הרי שמדובר בהשגחה כללית בעלמא.²³

צריך עיון האם גם במשנתו של ריה"ל עניינה של ההתערבות הא-לוהית בפרטי הבריאה הוא החלת צדק ומשפט במציאות או שמא מטרתה היא להביא את הבריאה

²³ לענ"ד יש להבין את שיטת ריה"ל בעניין השגחה פרטית על דרך השקפתו של הרב יצחק שילת, כפי שניתן לראותה בעומקה ב-"סוגיה ב: שלימות האדם", בספרו "בין הכוזרי לרמב"ם", עמודים מג-מו, שנת תשע"א, הוצאת י. שילת- מעלה אדומים. אמנם, הרב חיימוביץ בחר להבין את ריה"ל כחלק משיטת החסידות הרואה את השגחת ה' כמתערב בטבע המציאות על כל פרט ופרט שבבריאה, על בסיס מה שהבאתי לעיל במאמר שלישי, יא. הרב חיימוביץ הבין שאין כוונת ריה"ל לחכמת ה' בבריאתו עולם צדק במערכות הגומלין שבו ולהשגחה מינית, אלא כוונתו להשגחה על כל פרט ופרט במציאות. ולענ"ד דבריו רחוקים מהפשט שם, שכן אין מטרת ריה"ל לדון בהשגחת ה' במאמר שלישי, אלא להראות את דרכי פעולתו של החסיד, המתבונן בטבע שהקב"ה ברא ובחכמתו על מנת לצדק את הדין, ותו לא. וכיצד יתמודד הרב חיימוביץ עם ניתוח ריה"ל בדבר הסיבות המקריות והטבעיות למוות ולטובה המקרית לה רשעים זוכים, שהבאנו לעיל ממאמר חמישי? וכי יסרס הוא את פשט כוונתו שגם הסיבות המקריות הם התערבות אקטיבית מהקב"ה?! הרי זו גופא הנקודה בדברי ריה"ל שם, שיש הבדל בין הצדיק והרשע בעניין ההתערבות האלוקית. וכמציץ בין החרכים, נראה לומר שדבריו בעניין זה זקוקים עיון רב.

אל תכליתה העליון. מחד, ריה"ל אומר במאמר ראשון, צה בעניין ההשגחה על בני יעקב, בעלי העניין האלוהי, ש"השגחת ה' הייתה לשומרם ולהרבותם ולגדלם במצרים". דהיינו, מטרת ההשגחה הפרטית על בני יעקב הוא להביא אותם למצרים ולקיים את הבטחת ה' לאברהם- "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בראשית טו, יג). הרי שמטרת ההשגחה הוא הבאת הבריאה אל תכליתה (יציאת מצרים ומתן תורה). מאידך, בעניין "צידוק הדין" של החסיד שהבאנו לעיל, מוכח שמטרת ההשגחה הכללית בבריאה הוא החלת הצדק הא-לוהי, מניעת עוול בעולמו של ה'.

לאור הקושי שהבאנו למעלה, המקשה שאם אכן תכלית הבריאה נוגעת לכל פרטי המציאות, הרי שההשגחה הפרטית אמורה להיות נחלת הכלל; אני נוטה להכריע ולומר שתכלית ההשגחה הפרטית במציאות אליבא דריה"ל (שאינן היא נחלת כלל הבריאה לשיטתו) היא בעיקר החלת הצדק הא-לוהי בעולם.²⁴

כהדרכה ועצה חינוכית בלבד, כחלק מתיאור מיעוט השגתנו ביחס לא-לוהות, ממליץ ריה"ל לחסיד "ליחס הכל לסיבה הראשונה...אולם הכרעה מכרעת אין לדבר...ביחוד את הדברים הכבירים, כדון המוות, הנצחון והמפלה במלחמה..." (מאמר חמישי, כ). מובן שאין ריה"ל בא לתאר כיצד ההשגחה הפרטית בפועל בחלק זה (בנוסף לעובדה שאין הוא מדבר בהכרח על התערבות א-לוהית), שכן כל עניינו הוא הדרכה חינוכית לעובד ה', בעולם בו מפוזר ערפל סביב הנהגת ה'.

שיטת הרמב"ן:

הרמב"ן הולך בדרך קיצונית אף יותר בגדרי ההשגחה הפרטית העליונה. לשיטת הרמב"ן, דווקא ליראי ה' ישנה השגחה פרטית ולא לשאר המציאות. וזה לשונו, ברמב"ן על התורה יח, יט: "השגחתו בעולם השפל היא לשמור הכללים וגם בני אדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם. אבל בחסידיו ישים אליו לבו לדעת

²⁴ ומה שהקשנו על תפיסת תכלית ההשגחה הזו מהנאמר במאמר ראשון מבני יעקב, יש להשיב לענ"ד שמדובר במקרה פרטי בו ההשגחה האלוקית מתערבת לצורך תכלית הבריאה. אך לא כל מקרה של התערבות אלוקית, עניינו להביא אל שלמות המציאות אלא כהחלת הצדק האלוקי. לפעמים ה' מתערב לצורך השלמת תכלית הבריאה, עיין בשיטת הרמח"ל בדעת תבונות, מ ואילך בעניין הנהגת הייחוד האלוקית. אך כאמור, לא כל השגחה היא כזו (שאז גדרה היה חל בהכרח גם על בע"ח ואוה"ע).

אותו בפרט, להיות שמירתו דבקה בו תמיד". וכן בפירושו לספר איוב לו, ז: "והטעם הזה ידוע וברור כי האדם אשר מפני שהוא מכיר את אלוהיו ישגיח עליו וישמור אותו ולא כן שאר הבריות שאינם מדברות ואינם יודעות את בוראם".

נעיר על דברי הרמב"ן שתי הערות. הראשונה היא שגם לשיטת הרמב"ן ישנם שני סוגי השגחות: פרטית וכללית. "החסיד והיודע את א-לוהיו" נשמר ומושגח ע"י ה'. אך לשאר הנבראים, וביניהם בני האדם, יש השגחה שעניינה "לשמור על הכללים", אמנם פרטי הנבראים נעזבים לידי המקרה.

השניה היא שצריך עיון מהו גדר ההשגחה הפרטית לשיטתו; וכי כל "היודע את אלוהיו" מקבל זכות לשמירה בידי הקב"ה? ההגדרה הזו קצת מעורפלת וכוללנית מידי ביחס להגדרה שהציג הרמב"ן בבראשית: "חסידיו"! אמנם נראה להבין את דברי הרמב"ן באיוב כך שאין עניינם להגדיר מי הוא הראוי להשגחה והתערבות א-לוהית אלא בעיקר לשלול את מי שלא ראוי לזכות בה. דומה שזו כוונת הרמב"ן: וכי יעלה על דעת שההשגחה הפרטית והשמירה הא-לוהית תכלול אפילו את אותם שאינם יודעים את בוראם?! אמנם פשוט מדבריו שהגדר לקבלת שמירה משמיים הוא מורכב יותר. יתרה מכך, הרמב"ן באיוב בא בעיקר לאפוקי מהסוברים שיש השגחה פרטית בבע"ח, כיוון שנטלה מהם היכולת להכיר ולדעת את בוראם, כיצד יהיו בעלי השגחה? אמנם, פשוט מדברי הרמב"ן בבראשית שישנם אפילו אנשים שנעזבים ליד המקרה ואינם מושגחים (משמע אפילו כאלה שיודעים באופן מעורפל את בוראם); כך שברור שאין עניין הרמב"ן באיוב לתת את הגדר של בעלי השגחה.

אמנם לכאורה קיימת סתירה בדבריו בשער הגמול, וכך לשונו:

...ונכלל עם זה לאיוב הודעה אחרת כנגד האפיקורסות שבא בדבריו, שמחמת פחיתות האדם אצל בוראו אינו משגיח עליו לטוב או לרע, כי עתה יפרש לו הקב"ה טוב השגחתו בכל אחת מהבריות מבני האדם עד קטני בריות הארץ והים...

ונראה לתרץ בדבריו שכוונת הרמב"ן בשער הגמול להשגחה המינית ולא הפרטית. הקב"ה רצה להראות לאיוב שהוא אינו מנותק מן העולם (כדעת הפילוסוף בפייתח מאמר ראשון בכוזרי) אלא שמשגיח בעולם, והשגחתו מגיעה עד אחרון המינים

שבבע"ח לאמור, השגחת ה' הכללית שייכת גם בכלל מיני בע"ח הפחותים ביותר, ולא דווקא במין ספציפי.²⁵

אם כנים דברינו בשיטת הרמב"ן, הרי שהרמב"ן בעצמו הביא בפירושו על התורה השלכה לסוגיה זו, והיא ההתרפאות ע"י רופאים.²⁶ וכך הם דבריו בויקרא כו, יא:

...והוא מאמרם (ברכות ס א) שאין דרכם של בני אדם ברפואות אלא שנהגו, אילו לא היה דרכם ברפואות יחלה האדם כפי אשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות והשם הניחם למקרי הטבעים: וזו היא כוננתם באמרם (שם) "ורפא ירפא" - מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות...

דברים אלו של הרמב"ן זקוקים ביאור רב. אמנם לעניינו, הרי שיסוד הרשות של הרופא לרפא (ובכך, "להתערב" בסדר הא-לוהי) הוא בהנחת היסוד על פיה רוב בני האדם הונחו "למקרים הטבעיים". ההנהגה הא-לוהית, על פיה לא כל בני האדם מושגחים באופן ישיר ע"י האל ונשלחים ליד המקרים, היא יסוד ההיתר לרופא לרפא.²⁷

הרי שגם לשיטת הרמב"ן אין השגחת ה' הפרטית חלה בעצמה על כל פרטי הבריאה, אלא כפונקציה לשלמות האדם ביחס לבוראו. הרמב"ן סובר שרק חסידי ה' מושגחים ונשמרים ע"י ה' בעצמו, ואילו שאר הנבראים מושגחים בהשגחה כללית יותר. לעומתו, הרמב"ם תולה את השגחת ה' הפרטית בשלמות השכלית שבאדם; וריה"ל תולה זאת ביכולת האדם לממש את סגולת ישראל מן הכח אל הפועל.

25 בנוסף, כלל לא ברור שהרמב"ן מתייחס כאן להשגחה במובן של התערבות אקטיבית במציאות. בעוד שבדבריו הנחרצים בראשית התנסח הרמב"ן ב"שמירה", הרי שכאן אין הוא מתנסח כך. ניתן לדייק שכוונת הרמב"ן בשער הגמול היא להשגחה במובן של ידיעת הפרטים. השגחה במובן של ידיעה, היא קונצנזוס בקרב הפרשנים בהיותה מוחלטת על כל פרט ופרט.

26 סוגיית רשותו של הרופא לרפא בעולם המושגח ע"י ה' היא אחת מהסוגיות המרתקות במחשבת ישראל בכלל, ובשיטת הרמב"ן בפרט. קצרה היריעה מלהאריך בעניין זה.

27 אפשר להסיק מדברי הרמב"ן ש"המסירה ליד המקרים" נמסרה בעקבות הבחירה של בני האדם לפנות לרופאים. אך דומה שאין זו כוונת דבריו, שכן לאור האמור לעיל פשוט שגדר ההשגחה נחקק ע"י הנהגת ה' ולא נבחרה ע"י בני האדם. דומה ש' החיבור כאן לא מהווה קשר של סיבה ותוצאה (בעקבות המנהג להשתמש בתרופות ה'- החליט למסור את השגחתם ליד המקרים) אלא הוספה על הנאמר. דהיינו, ההליכה אחר התרופות והעובדה שההשגחה העליונה מסרה את רוב בני האדם ליד המקרים- הם הם היסוד להיתר הרופא לרפא.

קושייתו של ר' משה חפץ:

לאחר שעשינו פריסה כללית של שיטות הראשונים, מן הראוי שנעמיק בקושיית ר' משה חפץ, הנוגעת לכלל השיטות (הסוברות שאין השגחת ה' הפרטית חלה על כל פרטי הנבראים במציאות).²⁸ גם הרמב"ם (שמונה פרקים, ח), גם ריה"ל (כוזרי, מאמר חמישי, יח), גם הרמח"ל (דרך ה' חלק ראשון, פרק ראשון, ה) וכן עוד ראשונים ואחרונים הגדירו ש"כוחות הי"ת (ה' יתברך) כולם כאחד ולא ישתנו מעצמותו" - דהיינו, כל כוח שמיוחס לא-ל אינו חיצוני לו (ככוחות האדם) אלא מגיע מכל מהותו.²⁹ הרי שידיעת ה' והשגחת ה' באים מאותה מהות ומקור א-לוהי, ואין שינוי גדר ביניהם. אם כן, כיצד ייתכן שכשעסקינן בכוחות הא-ל שאין בהם שינוי בגדרם, שכן הם באים מכל מהות ה', אנו מחלקים בין גדר "ההשגחה" לגדר "הידיעה"? אם כל הראשונים הללו מודים שידיעת ה' היא בכל פרטי המציאות, כיצד יש לנו פתח לחלק ולומר שהשגחתו שונה ושייכת בחלק מפרטי המציאות?³⁰

לפני שננסה לתרץ את קושיית ר' משה חפץ, ברצוננו להקדים בשתי הקדמות חשובות. ראשית, כפי שכבר הצענו בשיטת הרמב"ם, השגחת ה' כן מגיעה עד לפרט האחרון בבריאה. ההבדל בין השגחה מינית והשגחה פרטית הוא בצורת ההסתכלות: השגחה בעצם הדבר כשלעצמו ("השגחה בעצם") או השגחה על הפרט כחלק ממארג כללי וגדול (השגחה "במקרה"). אמנם למסקנה, בדרך זו או אחרת, הרי שכל הפרטים מושגחים; ובכך הותרה הקושיא של הר"מ חפץ.

28 במלאכת מחשבת, פרשת נח החל מעמוד 38 ואילך, שנת תרע"ד.

29 כוחות האדם: הזכרון, הרצון, הידיעה, ההשגחה, החכמה וכו', הם עומדים בפני עצמם והם חיצוניים לאדם, יוצאים מכלל גדרו. זכרון האדם הוא לא רצון האדם ולא האדם בעצמו, והאדם מוגדר אדם גם ללא כל אחד מכוחותיו, שכן הם גדר בפני עצמו המהווה ישות חיצונית לאדם. אולם, באלוקות לא שייך לומר כן. שכן אם כוחותיו הם מורכבים ולא מופשטים בתכלית הפשטות, אם הם חיצוניים לגדרו ובעלי גדר עצמי הרי מוכח שאפשר "להרכיב" את האלוקות מכוחות שונים, הדבר המעיד על חסרון בשלמות הבורא. כוחותיו ותארייו אינה מהות נוספת על עצם מהותו. וכך לשון הרמב"ם בשמונה פרקים ח: "הוא יתעלה- תאריו, ותארי- הוא". כל בחינותיו, תאריו וכוחותיו של ה' מוכרחות לבוא מכל עצמותו ומהותו, על מנת למנוע פרדוקס של חסרון בא-ל. עיין שם.

30 הרב חיימוביץ.

שנית, הנחת היסוד של השאלה נתונה במחלוקת. הנחת היסוד של השאלה היא "שמהאחד לא יצא הריבוי", דהיינו לא ייתכן שממקור אחד יצא שני ניגודים. הנחה פילוסופית זו שנויה במחלוקת בין פילוסופים רבים באותה תקופה, וכן בין כמה מגדולי ישראל. המהר"ל בנצח ישראל ג, מסביר שהנחת יסוד פילוסופית זו היא הרציונל העומד מאחורי העבודה הזרה וריבוי האלילים. בשורת היהדות שכל המציאות, הקודש והחול, הטוב והרע, כולם מגיעים ממקור אחדותי אחד, היא חידוש שכן תפיסתית היה קשה להכיל שלקור ולחום יש מקור אחד. מובנת אפוא התפיסה האלילית, שכן לא ייתכן שיש מקור אחד ואחיד לכוחות השונים והנגדיים במציאות, ע"כ יש מקורות שונים לכוחות שונים. הרמב"ם לא קיבל הנחת יסוד זו, שעיקרה במשנת אריסטו.³¹ אם נקבל את היתכנות מקור אחדותי לשני ניגודים כשיטת הרמב"ם, הרי שהשאלה נופלת מאליה: גדרי השגחת ה' שונה מגדרי ידיעתו, אך עדיין מקורם באותה מהות.³²

אך לענ"ד גם אם נקבל את הנחת היסוד של השאלה נוכל לתרצה כאשר נעיין בדברי מרן הרב קוק בשמונה קבצים ח, פח:

הנפשות של הדומם, הצומח, החי והמדבר. בכלליותם קשורות הן זו בזו, ובפרטיות צביון הן הולכות ומתחלקות אלו מאלו. כל מה שהמדרגה היא יותר נמוכה, הכללות יותר פועלת עליה מהפרטיות. והפרטיות הדוממת היא מצד הנפשיות כמעט כאלו אינה, ונבלעת היא בעיקרה בהכלליות של נפש הדומם. בצומח, מתחילה כבר הפרטיות להיות מוכרה לפי המינים. והפרטיות האישית היא כמעט בלועה כולה בהמיניות. ובחי מתגלה כבר איזה רושם של פרטיות אישית. ומכל מקום רובה היא מובלעת בהמין. וזהו הגורם את השיווי של כל ארצות החיים המיניים שבבעלי החיים. וכוון הפעולות שבבעלי החיים החברתיים, כהדבורים וכיוצא בו. והחילוק הגמור האישי מוצא הוא מקומו בהאדם.

ע"פ הרב קוק, בשאר הנבראים, אין ייחודיות לכל היפרטות בבריאה. ייחודיות של הפרט נגזרת מההופעה היחודית שהנפש שלו מופיעה במציאות. רק לאדם, בעל

31 עי' במורה נבוכים ב, כב.

32 עבור המתנגדים לאפשרות שמן האחד יצא הריבוי, מאן דפליג על הגישה האלילית צריך עדיין לתת את הדעת איך בכל זאת יש כוחות מנוגדים במציאות. לשיטתם, אין מקור אלילי לכל כוח וכוח, אלא מקור אחדותי אחד; אלא שהשינויים במציאות הם מפאת פחיתותו של המקבל, והוא זה שיוצר את השינויים בעצם מיעוט תפיסתו. על דרך זו נענה על טענת הר"מ חפץ, וכך גם ביאר המהר"ל בנצח ישראל, ג.

נפש, יש את היכולת להופיע את הייחודיות של הנפש שלו לידי ביטוי כפריט בודד. למינים אחרים, הפרטיות מתבטאת רק בכלל המינים מאותו הזן. לאבן אחת, יש קו אפסי של נפש וייחודיות, שאינו יכול לצאת לידי ביטוי כשלעצמה במציאות כאבן בודדת, כי אם בהופעה של כלל האבנים. בדומה לידיעת ה', גם ההשגחה היא פרטית, אלא שבפועל "הפרט" המתבטא בנטולי נפש ייחודית כאדם, מתבטא אך ורק בכללות המין והזן. ההשגחה היא פרטית מצד ה', אמנם ייחודיות הפרט בדצ"ח מתבטא רק במין. ובזה הותרה קושייתו של הר"מ חפץ.³³

שיטת הרמח"ל

עד כה, עיינו בשיטות שהמכנה המשותף של כולם הוא העמדת רמת שלמותו של האדם כיחס ישיר לרמת השגחתו ושמירתו ע"י ה'. אמנם כל שיטה מגדירה באופן שונה את מהות ההשגחה ואת הגדר של האדם השלם; אך בכלם, העקרון המנחה של ההשגחה הפרטית היא: שההשגחה היא דבר שבחירת האדם היא המובילה אותו אליה. אדם הבוחר בטוב ומגיע לשלמות האדם- יגיע לרמה שמעניקה אפשרות של השגחה פרטית.³⁴

הרמח"ל מסכים עם הראשונים שהצגנו לעיל שלא כל נברא ולא כל אדם זוכה להשגחה, התערבות ושמירה פרטית בלעדית ע"י ה'. אמנם, הרמח"ל חולק על כך שרמת ההשגחה תלויה בשלמות האדם בפועל (הנגזרים מבחירותיו), וקובע שהשגחת ה' בהתערבותו בעולם תלויה בתורשה והסגולה שלו. וכך הם דבריו לגבי השגחה פרטית בדרך ה', חלק שני, פרק רביעי:

ח. הנה בשעה שנחלק העולם כך, שם הקדוש ברוך הוא שבעים פקידים מסוג המלאכי, שיהיו הם הממונים על האומות האלה, ומשקיפים עליהן, ומשגיחים על עניניהן; והוא, יתברך שמו, לא ישגיח עליהן אלא בהשגחה כללית, והשר הוא ישגיח עליהן בהשגחה פרטית, בכח שמסר לו האדון, ברוך הוא, על זה; ועל דבר זה נאמר (עמוס ג ב): "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה". ואמנם, לא מפני זה תעדר חס וחלילה

33 לכאורה, עדיין השאלה עומדת לגבי החילוק בגדר ההשגחה בין אדם לאדם. אמנם, אפשר שהשגחת האדם היא סימן לכך שאכן מיוחדות נפשו יצאה אל הפועל באופן שלם. לא כל אדם מגיע לרמה השלמה של הופעת נפשו, פרט לצדיקים שהוציאו את כשרונם הרוחני מן הכח אל הפועל.

34 אמנם עיין הערה 18 בדעת ריה"ל שהשארתי בצ"ע.

ידיעתו בפרטיהן, כי הכל צפוי וגלוי לפניו. יתברך שמו, מעולם, אבל הענין הוא, שאינו משגיח ומשפיע לפרטיהן. ודבר זה תבינהו במה שנבאר עוד לפנים בסייעתא דשמיא.

ט. ואולם במעשיהם של ישראל תלה האדון, ברוך הוא, תיקון כל הבריאה ועילויה, כמו שזכרנו, ושיעבד כביכול את הנהגתו לפעלם, להאיר ולהשפיע, או ליסתר ולהתעלם חס וחלילה על פי מעשיהם. אך מעשי האומות לא יוסיפו ולא יגרעו במציאות הבריאה ובגילוי, יתברך שמו, או בהיסתרו, אבל ימשיכו לעצמן תועלת או הפסד, אם בגוף ואם בנפש, ויוסיפו כח בשר שלהם או יחלישוהו.

י. ואמנם, אף על פי שאין הקדוש ברוך הוא משגיח על אומות העולם בפרטיהן, כבר אפשר שישגיח עליהן בהן לצורך יחיד או רבים מישראל.

וכך הם בדבריו ביחס לדצ"ח, בפרק חמישי, שם:

והנה שם האדון, ברוך הוא, בטבע כל פקיד לעמוד על משמרתו ולקיים בגבורה מה שנמסר בידו, ולא יידחה ממשמרתו אלא באותו הסדר שסידר האדון, ברוך הוא. דרך משל: שר האילנות ישתדל ויתאמץ להחזיק אילנותיו, ואולם בהיות הגזרה מלפניו, יתברך שמו, יחזק שר הרוח את הרוח כפי מה שיוגזר עליו, ויידחה שר האילנות כפי זה ויעקרו כפי זה מאילנותיו בכח הרוח. ויש בדברים האלה הדרגה רבה ופרטיות רבה.

ראשית, כפי שהקדמנו, לשיטת הרמח"ל השגחה פרטית היא לא פרי בחירה. הקב"ה משגיח ומתערב בעצמו רק עבור עם ישראל. לא שנא צדיק או רשע, חסיד או אפיקורס. ההשגחה הפרטית היא כלי שימוש של הקב"ה למען השלמת הבריאה, וכיוון שעם ישראל הוא היחיד שמשפיע על שלמותה הרוחנית של הבריאה, הרי שרק אדם מישראל, שזורם בעורקיו תורשה ישראלית, וכן אדם המשפיע על עם ישראל, יהיו מושגחים. אפילו רשעים וכופרים מושגחים ע"י ה'.

שנית, מטרת ההשגחה הפרטית היא הבאת העולם אל עבר התיקון הכללי של העולם ושלמותו הרוחנית. בניגוד לראשונים האחרים, שלא כל כך פשוט לומר שלשיטתם תכלית ההשגחה הא-לוהית היא הבאת העולם לשלמותו,³⁵ ועל כן הסברנו שאפשר שיגדירו את מטרת ההשגחה ככלי להבאת הצדק הא-לוהי בעולם; לשיטת הרמח"ל הדברים פשוטים יותר. כיוון שמטרת ההשגחה היא הבאת העולם

35 לכאורה לא אמור להיות חילוק בין צדיק לרשע, בין אדם לבהמה. שהרי כלל הבריאה אמורה להגיע לייעודה, ואם השגחה פרטית נצרכת לשם כך, וכי יש הבדל בין הצדיק והרשע לעניין תכלית הבריאה?

לשלמותו הרוחנית, הרי שפשוט להבין למה יש חילוק מובנה בין סוגי בני האדם על בסיס הבדל אתני וסגולי, שכן לא כל מיני בני האדם מסוגלים להשפיע על שלמות העולם מבחינה פנימית ורוחנית.

שלישית, אמנם לא כולם מושגחים ישירות ע"י ה', והקב"ה משגיח בהשגחה כללית על כלל הבריאה כשיטת הרמב"ם, אך כל פרט ופרט בכריאה מושגחים ישירות ע"י כוחות עליונים משניים לבורא. בעוד שלשיטת הרמב"ם נבראים נטולי השגחה לא מושגחים בהשגחה פרטית כלל,³⁶ הרי שלשיטת הרמח"ל נבראים אלה, אומות העולם ודצ"ח, מושגחים באופן פרטי ע"י מלאכים הממונים על כך. הוכחה בהגות חז"ל לעניין זה ניתן למצוא במדרש בכראשית רבה, י, ו: "א"ר סימון אין לך עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדול". הרי שמחד סובר הרמח"ל שאין הקב"ה משגיח ומתערב במציאות בחיי כל פרט ופרט כי אם באופן כללי, אך מאידך סובר שאין פרט בכריאה שלא מושגח בשמיים באופן פרטי.³⁷

כפי שביארנו לעיל, הרי שבדברי הרמח"ל יש דמיון ושוני ביחס לדברי הרמב"ם וסייעתו. הרמח"ל מסכים עקרונית שאין כל נברא ונברא מושגח בהתערבותו הישירה של הקב"ה (על אף שסובר שכל הנבראים מושגחים בפרטיות מצד עצמם ע"י מלאכים), אך חולק על עצם העמדת פעולות האדם כגורם ישיר להשגחתו. עם ישראל מעצם היותו עם ישראל מושגח ע"י ה', ולא דווקא מצד שלמותו של אדם מישראל בפועל.

שיטת הבעש"ט וסייעתו

עד כה במאמר זה הוצגו שיטות שרואות בהתערבות ה' בעולם כדבר שהוא לא נחלת הכלל. כל הגישות שהוצגו לעיל סברו שאין השגחת ה' הפרטית לוקחת חלק

36 עכ"פ אין אזכור ברמב"ם ובראשונים האחרים למציאות השגחה פרטית ע"י מלאכים.

37 רבים רואים את ריה"ל והרמח"ל כתמימי דעים לעניין השגחה פרטית; שכן ריה"ל רואה את סגולת ישראל כמקור ההשגחה האלוקית בדומה לרמח"ל. אמנם, כפי שכבר הערתי, יש שתי נקודות יסודיות שמבדילות ביניהם מהותית. הראשונה, לריה"ל ההשגחה נמדדת ביחס להצלחתו בשלמותו האנושית, בניגוד לרמח"ל שמתייחס לסגולת ישראל שבכח כגורם היחיד להשגחה. שנית, בעוד שבריה"ל לא פשוט לומר שמטרת ההשגחה זה תכלית הבריאה, ברמח"ל הדברים מפורשים ופשוטים. בנוסף לכך, ברמח"ל פשוט שכל הנבראים מושגחים באופן פרטי, השאלה היא ע"י מי, אמנם בריה"ל אין אזכור לכך.

כל נברא ונברא, לפחות באופן עצמאי. אמנם, ביהדות ישנה גישה מובילה הסוברת שהקב"ה לא רק מקיים הכל מעצם היותו הסיבה הראשונה למציאות ויודע את כל פרטי המידע במציאות, הרי שהוא גם מתערב באופן אקטיבי בכל צעד ושעל שנעשה ע"י כל נברא ונברא. כל טבע המציאות מנוהל באופן יומיומי ע"י ה' יתברך. ע"פ גישה זו, לא די לומר שה' משגיח בכללות על כל הבריאה. ה' הוא היד שפועל בכל פרט ופרט במציאות שלנו. אם הרמב"ם לדוגמא, תופס שרצון ה' בעולם הוא רצון קדום מששת ימי הבריאה, ואין ה' רוצה דבר מסוים לפי שעה,³⁸ הרי שאלוהים דגישה זו פשוט שה' משגיח ומתערב במציאות בכל רגע ורגע.

דרך זו מוביל הבעש"ט, כפי שניתן לראות בשמו בהוספות לכתר שם טוב, ס' קעט, עמוד שעד, שנת התשס"ד, הוצאת קה"ת:

...מבאר מורנו הבעש"ט דלא זו בלבד שכל פרטי תנועות הנבראים למיניהם הוא בהשגחה פרטית מהבורא יתברך...וא"כ לא זו בלבד דתנועה אחת של דשא פרטי היא באה בהשגחה פרטית, אלא עוד זאת דגם תנועה אחת של דשא פרטי משלים הכוונה העליונה בעניין הבריאה.

וכן ניתן לראות גישה זו בדברי ר' פנחס מקוריץ בשם הבעש"ט ש"אדם חייב להאמין שאפילו קש המונח על הארץ הוא בגזירת השי"ת שגזר להיות מונח שם ויש השגחה פרטית איך תהא מונחת עם הקצוות לכאן ולכאן" (אמרי פנחס, שער ו, דרכי עבודת השי"ת, צה).

באופן כללי, גדולי החסידות הסכימו עם גישה זו, על פייה כל המציאות, על כל פרטי פרטיה, מושגחת באופן אקטיבי ע"י הקב"ה בעצמו.³⁹ אין שלימות שכלית שהאדם מגיע אליה מזכה אותו בהשגחה בלעדית ע"י האינסוף העליון. אין סגולתו התורשתית תביא עליונות ביחס לנבראים האחרים ביחס להשגחת ה'. כל נברא, מעצם היותו יצירה א-לוהית ע"י ה', זוכה לחסד הגדול של השגחה הפרטית הא-לוהית. מעבר לעובדה שגישה זו היא הגישה הנפשית שבה כל יהודי ויהודי מרגיש באופן פשוט בעתות צרה ותפילה, הרי שזו הגישה הפשוטה על פייה צעדו חז"ל,

38 עיין שמונה פרקים לרמב"ם, פרק שמיני.

39 עיין בדברי ר' שניאור זלמן מלאדי, בתניא, שער הייחוד והאמונה, ז. וכן עיין גם בליקוטי מוהר"ן, מהדורא בתרא, ס' נח. לפריסה כוללת של גדולי החסידות בעניין זה עיין בדברי הרב חיימוביץ.

ורוב מדרשי חז"ל הולכים על דרך זו. נביא כאן את אחד מהם,⁴⁰ מהגמרא בבבא בתרא טז, א:

הידעת עת לדת יעלי סלע חולל אילות תשמור - יעלה זו אכזרית על בניה, בשעה שכורעת ללדת, עולה לראש ההר כדי שיפול ממנה וימות, ואני מזמין לה נשר שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניו, ואלמלי מקדים רגע אחד או מתאחר רגע אחד מיד מת, בין רגע לרגע לא נתחלף לי, בין איוב לאויב נתחלף לי? אחולל אילות תשמור - אילה זו רחמה צר, בשעה שכורעת ללדת, אני מזמין לה דרקון שמכישה בבית הרחם ומתרפה ממולדה, ואלמלי מקדים רגע אחד או מאחר רגע אחד מיד מתה, בין רגע לרגע לא נתחלף לי, בין איוב לאויב נתחלף לי?

בקריאה ראשונה, הרי שבפנינו מקור אחד מיני רבים בהגות חז"ל שמתאר בציוריות נפלאה את השגחה ה', המתערבת במציאות, באופן יומיומי על כך פרטי הבריאה, באופן מדויק. אמנם לענ"ד הרמב"ם וסייעתו יענו כאן שאין המדרש בא לתאר איך ה' מתערב לפי שעה על כל פרט ופרט מבע"ח, אלא המדרש מתאר את החכמה והחסד הא-לוהיים המתבטאים בהשגחה הכללית על כל מין ומין בבע"ח.

הגישה החסידית הנ"ל צריכה לענ"ד להתמודד מול שאלה לא פשוטה. ישנו קושי מובנה בגישה זו, שכן קשה לתפוס שה' משגיח באופן אקטיבי על כל פרט שפל בבריאה. הקושי לא מתעורר מצד שפלות הדצ"ח אל מול הגדלות האינסופית של הא-ל, שכן גם בני האדם, ולו הצדיקים ביותר, נבלעים אל מול האינסוף. הקושי מתעורר כאשר מבינים שיש מסתמא תכלית להשגחה הפרטית. תהי תכלית ההשגחה באשר תהיה, איזו תוחלת יכולה להיות להשגחה, ברמת הפרט, על יצורים כה שפלים?

הדברים שראינו לעיל בשם הבעש"ט, מסייעים אל מול קושי זה. הבעש"ט תופס שכל פרט ופרט בבריאה הוא עושה את ההבדל בין עולם שלם לעולם חלקי. מציאות, מורכבת ככל שתהיה, אשר חסרה בה פרט, קטן ולא משמעותי ככל שיהיה, היא מציאות חסרה. התוחלת של השגחה פרטית על כל פרט ופרט היא שעניינה השלמת הבריאה בכל רגע נתון. שלמות אשר מחסירה דבר זעיר, היא לא שלמה. לענ"ד מכוח הבנה זו צומחת גישה זו.

האר"י ז"ל, שאף הוא מוביל גישה דומה על פיה כל פרט ופרט במציאות מושגח באופן אקטיבי, מביא בדבריו בשער המצוות על פרשת עקב מא, ב בעניין ההשגחה הפרטית יסוד קבלי חשוב. האר"י סובר שיש השגחה פרטית על כל פרט ופרט בפני עצמו מאחר ש"בלי ספק שאפילו דומם...מוכרח הוא שיש בתוכם כח וחיות רוחנית המקיים אותו, ויש עליו למעלה מזל ושוטר המקיים ומגדל אותו".⁴¹ בכל פרט ופרט שנברא בעולם, ולו השפל ביותר, יש צד של "כוח וחיות רוחנית", המהווה מקור להשגחת ה'. כלומר, הנחת היסוד של השאלה, הסוברת שאין הדצ"ח ראוי להשגחה פרטית מצד עצמות שפלותו, איננה נכונה. בכל פרט, שפל ככל שיהיה, הנברא ע"י ה', קיים ניצוץ של חיות א-לוהית- המהווה מקור להשגחה א-לוהית מתמדת. כמובן, שקצרה היריעה מלהכיל ביאור עמוק בעניינים אלו.

בעניין מהות ההשגחה

במאמר זה הוצגו שיטות שונות בגדרי ההשגחה השונים. אולם, פשוט שמחלוקת בדבר עד כמה השגחת ה' הפרטית נמתחת בגדריה השונים נובעת ממחלוקות מהותיות יותר בתפיסות שונות בענייני השגחה. תוך עיון בשיטות השונות בגדרי ההשגחה, אך זה פשוט להתייחס לסוגיות פנימיות יותר המביאות לשוני בגישות השונות. במאמר זה הוצגו מישורים שונים בביאור מהות ההשגחה הפרטית ביהדות:

א. פרטי או כללי ("בעצם" או "במקרה"): אחת משאלות היסוד בגדרי ההשגחה היא האם הקב"ה משגיח על כל פרט בפני עצמו או שמדובר בהשגחה על הכלל כולו, שממילא הולכת ומשפיע על כל יחיד ויחיד (למעט ההשגחה על בני"א הרלוונטיים). בעוד שרוב גישות הראשונים והרמח"ל מתנגדים לאמירה שכל פרט ופרט מושגח מעצם היותו פרט, וע"פ הצעת המאמר יטענו שכל פרט מושגח מעצם היותו חלק מהכלל; הרי שבחסידות נקטו עמדה על פייה כל פרט ופרט מושגח בפני עצמו, ולא רק כחלק מהסתכלות כללית.

41 וכן עיין בדבריו בשער הגלגולים, הקדמה כה. לכאורה, יבוא השואל וישאל שמשמע מדברי האר"י שאכן כל פרט ופרט מושגח מצד עצמו, אמנם ע"י "מזל ושוטר"! הרי שדברים אלו של האר"י מתאימים לדברי הרמח"ל שהובאו לעיל! אמנם לענ"ד אין זה מוכרח שהאר"י סובר כרמח"ל, שכן אין זה מדויק מדבריו שיש נבראים המושגחים ע"י שליחים, ויש כאלו המושגחים ע"י הקב"ה בעצמו, כשיטת הרמח"ל. מעצם העובדה שהאר"י לא מדגיש שיש חילוק בין ההשגחות השונות ובין מקורות ההשגחה שונים, הרי שלדיו מקור כלל ההשגחות הוא אחיד והוא ע"י ה' בעצמו ודו"ק.

ב. תכלית ההשגחה: שאלת תכלית ההנהגה הא-לוהית להשגיח בפרטי הבריאה היא הגורם המרכזי להבדלים בגדרי ההשגחה השונים. לשיטת הרמב"ם, כפי שהוכח לעיל, עיקר המטרה של ההשגחה היא לאו דווקא לגרום לעולם להגיע לשלמותו ותכליתו, כי אם מדובר בכלי א-לוהי להחלת הצדק המוסרי בעולם, וע"כ שייך רק באנשי החכמה והדעת (כאמור, ניתן לפרש כך גם בכוזרי, אמנם הדברים מורכבים יותר לשיטתו). לעומת זאת, לרוב השיטות, ובראשם- גישת הבעש"ט והרמח"ל, עניין ההשגחה הפרטית הוא הבאת זה העולם לשלמותו הכללית.

אבקש להציע כאן מישור מהותי נוסף בהבנת מהות ההשגחה הפרטית הא-לוהית המשפיע רבות על גדרי ההשגחה. אנסח זאת בשאלה: כאשר אדם אכן זוכה להתערבות א-לוהית אקטיבית במציאות, כיצד היא משפיעה עליו? האם מדובר בהתערבות רוחנית עליונה שמשפיעה עליו, מאין כוח חיצוני אשר מסדר את הטבע כך שהאדם המושגח יישמר או שזהו מהלך פנימי- שכלי בפנים האדם? אתאר זאת בדוגמא: אדם צדיק, אשר זכה להשגחה והתערבות א-לוהית, ניצל באורח פלא מתאונה קטלנית ע"י אוטובוס, בזכות שעצר לרגע לקשור את שרוכיו. מהי אותה השגחה? הארה חיצונית אשר פרמה את הקשר בשרוכיו והסיטה את מבטו לשרוכיו הפרומים ובכך הצילה את חייו או פעולה שכלית- פנימית שפועלת בזמן הנכון? כיצד השגחה עובדת?

על פי רוב השיטות, השגחה פרטית א-לוהית אשר מתערבת במציאות היא הארה א-לוהית חיצונית לאדם, אשר מסובכת את המציאות כך שהאדם יישמר. לדוגמא, ניתן לראות זאת בדברי ריה"ל בכוזרי, מאמר חמישי, כ: "ואין הוא (החסיד) שם לב לסיבות הטבעיות והמקריות, מדעתו כי רעתן תהי מסולקת ממנו, אם על ידי הארה שתגיע אליו כאזהרה מפני הרעה ההיא או על ידי נס שיעשה לו בעת בואה". כלומר, הדרך שבה אדם הזוכה להשגחה פרטית ניצל מהסיבות המקריות והטבעיות (מכלל שהן שייכות בשאר האנשים והדצ"ח) היא ע"י הארה חיצונית שבאה אליו או ע"י נס. באופן פשוט, כאשר אנחנו מגדירים השגחה כהתערבות שמשנה את הסדר הרגיל של המציאות, הרי שזו הדרך הפשוטה לתפוס אותה.

אמנם, אליבא דמורנו הרמב"ם, ישנה דרך רציונאלית יותר להבין את דרכי הפעולה של ההשגחה הא-לוהית. לשיטתו, אין השגחה פרטית התערבות חיצונית בנעשה כאן, כי אם השפעה שכלית המזככת את יכולת השיפוט של האדם ותורמת לו בשמירתו מפגעי העולם. ננסה להסביר זאת בקצרה.

הרמב"ם מראה בכמה מקומות שההנהגה הא-לוהית מבחינה פילוסופית, היא חוק קדום במציאות שהאדם מגיע אליו. לדוגמא, בשמונה פרקים, פרק ח, הרמב"ם מגדיר שרצון ה' לא משתנה לפי שעה- בכל רגע ורגע, כי אם נקבע בששת ימי בראשית.⁴² הקב"ה מגדיר במציאות חוקים רוחניים ורצון א-לוהי בששת ימי הבריאה, והיישום שלהם מתבצע כאשר האדם מגיע אליהם. הקב"ה מגדיר בסדרי הבריאה מעין אלגוריתם בעל חוקיות רוחנית אשר מגיב לפי שעה- בהתאם לבחירתו החופשית של האדם.⁴³ מנקודת המבט של האדם, הקב"ה מתערב במציאות בכל עת, אמנם פילוסופית החוקיות הא-לוהית קבועה מראש, והאדם מתחבר אליה בהתאם למעשיו.⁴⁴ בדומה לרצון ה', בכללות דברי הרמב"ם במורה נבוכים יש לומר זאת גם לגבי נבואה ותפילה, ולענייננו: השגחה. כלומר, הקב"ה לא משגיח על האדם לפי שעה, אלא האדם מתעלה בבחירתו אל חוקי ההשגחה הא-לוהיים. וכן בנבואה ובתפילה, אין הקב"ה מתגלה לפי שעה עם הנביא או החליט בעת מסוימת פתאום להענות לתפילה של אדם מסויים, הקב"ה השפיע בעולם באופן קבוע "תדרים" של נבואה, והאדם בשלמות שכלו יכול "להתחבר אליה". מהות התפילה היא לא שינוי הכוונות והרצונות של ה' באותו רגע, כי אם התחברות לחוקים א-לוהיים שבעזרתם מצב האדם משתנה.⁴⁵ הקב"ה לא משפיע על האדם, האדם מתחבר להשפעה הא-לוהית. צייר בנפשך מעין תחנת רדיו. גלי הרדיו של ההנהגה הא-לוהית קיימים כל הזמן באוויר, ותפקיד האדם להתחבר אליהם (תחנת התפילה, תחנת הנבואה וכן תחנת ההשגחה). בפרספקטיבה רחבה יותר בשיטת הרמב"ם, הרי שמוכן עתה למה לשיטתו רק יחידים זוכים בהשגחה. אם האינסוף הטרונסצנדנטי יורד לעולם המוגבל שלנו- "מה לי צדיק מה לי רשע"; אך אם האדם בבחירתו מתעלה לחוקי הקב"ה

42 הרמב"ם מדגיש זאת משתי סיבות מרכזיות: א. לא ייתכן שה' רוצה לפי שעה, שכן זה שולל את הבחירה החופשית של האדם. אם כל פעולה היא רצון ה', כיצד התורה יכולה לבוא בשיפוט מוסרי כלפי האדם? ב. רצון משתנה מורה על חסרון לפי שעה, דבר שהוא פרדוקס בהקשר לאלוקות.

43 עיין בביאור הרב יצחק שילת, הקדמות הרמב"ם למשנה, ביאור שמונה פרקים לרמב"ם, פרק שמיני.

44 עיין בדברי מרן הרב קוק זצ"ל, עין אי"ה ברכות א, ה, כז.

45 עיין בדברי ר"י אלבו בספר העקרים, ד', י"ח, " ואין להקשות ולומר איך ישתנה רצון ה' יתברך על ידי התפילה, שכך היה רצון ה' יתברך מתחלה שתקיים הגזרה בהיותו באותה מדרגה, ואותה הכנה. ואם תשתנה ההכנה תשתנה הגזרה". וכן על דרך זו בדברי מרן הרב קוק בעין אי"ה ברכות כ, ט, כג ובברכות א, ה, עא.

ולהשפעותיו השונות, פשוט שרק מי שמסוגל לכך יזכה בהשגחה. הדרישה להשגחה פרטית לכולם ברמה שווה, דומה לדרישה שכולם יהיו נביאים מאדם ועד בהמה! לא כל אדם, וקל וחומר דצ"ח, מסוגל להתעלות לחוק הא-לוהי המוטבע במציאות, והוא ההשגחה הפרטית.

אך עדיין השאלה במקומה עומדת, ההשפעה הא-לוהית היא חיצונית לאדם או ידיעה שכלית פנימית? בכדי לענות, נבנה את ההוכחה שלב אחר שלב:

- הרמב"ם בעניין מהות הנבואה מסביר במורה נבוכים ב, לו שהנבואה היא שפע א-לוהי המושפע מאת ה' באמצעות "השכל הפועל". בהלכות יסודי התורה ז, ה מסביר הרמב"ם שעל הנביאים שורה שכינה בעת נבואתם. הרי ש"שכינה" היא היא ההדבקות ב"שכל הפועל".
- הרמב"ם אומר במורה נבוכים א, כג שבעקבות הסתלקות השכינה "נמשך אחריה העדר ההשגחה בנו". הרי שלשיטת הרמב"ם ההשגחה נמשכת אחר השראת השכינה הא-לוהית, שהיא היא "ההדבקות בשכל הפועל".
- מה פירוש "הדבקות בשכל הפועל" ברמב"ם בפרט, ובראשונים בכלל? "ההדבקות בשכל הפועל היא בעצם התחברות לחכמה אינסופית, מעין מעיין אינסופי של חכמה שמקורו בחכמה הא-לוהית. הרמב"ם במורה נבוכים ב, ד מסביר את שיטת אריסטו ביכולת של האדם להחכים. ע"פ שיטה זו, האדם מחכים ע"י התחברות רגעית לשכל הפועל, דהיינו "שאיבה" מאותו מעיין חכמה שממלא את השכל האנושי בחכמה ומזכך אותו, ובכך מתעצם שכל האדם. הדבקות בשכל הפועל היא התחברות פנימית-שכלית לחכמה אינסופית שמקורה בהקב"ה.
- הרי שאם השראת השכינה נבואה ובהשגחה היא בהדבקות בשכל הפועל, הרי שנבואה והשגחה פועלים ע"י הזדככות של שכל האדם ע"י מקורות השכל האינסופיים הא-לוהיים. בנבואה, שכל האדם מתעצם בכך שתופס את המציאות בצורה מזוככת יותר, ובכך יכול לחזות את העתיד. ולעניינו, בהשגחה פרטית, האדם מחובר למקורות החכמה הא-לוהיים ובכך יכולת השיפוט השכלית שלו מתחזקת ומתעצמת. במודע או שלא במודע, האדם, בשכלו ושיפוטו המזוככים, יכול להתנהל בצורה טובה יותר, ובכך להישמר. אדם מושגח ע"י ה', בכך שהאדם מנצל בתבונה את מקורות החכמה הא-לוהיים, ובכך מושגח!

הרי שלפנינו עוד שאלה בדבר מהות ההשגחה שנחלקו בה גדולי ישראל. ע"פ הנאמר במאמר הרי שהמחלוקת בדבר גדרי ההשגחה הפרטית עומדת על גבי מחלוקות מהותיות יותר בהבנת מהות ההשגחה: האם ההשגחה על שאר היצורים

היא "בעצם" או "במקרה", מהי תכלית ההתערבות הא-לוהית וכיצד ההשגחה פועלת.

סיכום

סוגיית גדרי השגחה פרטית בהתערבותו של הקב"ה בעולמנו היא מין הסוגיות הרחבות במחשבת ישראל. הדיון של גדולי הראשונים והאחרונים, בעת נסיונם לגבש עמדה בנושא כהמשך לדברי חז"ל ולמסופר בתנ"ך, מעמיד השלכות לחיי היומיום שלנו.

לרוב הראשונים, מידת ההשגחה היא פועל יוצא של בחירותיו והתקדמותו בשלמות נפשו. מעבר לתפיסה הפילוסופית החשובה, המקנה לנו דעת ה' רחבה יותר ביחס להנהגתו, הרי שיש מסר חינוכי חשוב בגישה זו. כדי שאדם יוכל לזכות בהשגחה ושמירה ע"י הקב"ה בעצמו, מצד חשיבות עצמו כפרט, הרי שיצטרך לעבוד קשה עבור זה. היות שרק האדם השלם, החכם והטוב הממצא את הסגולה הא-לוהית שבו עד תום, יזכה להשגחה פרטית ומיוחדת. תועלת רבה יש לתודעה על פיה למעשי האדם בעולם יש השפעה ישירה על רמת השגחתו ע"י ה'. גם מי שאינו מושגח מעצם שלמותו הפרטית ע"י ה', הרי שהקב"ה יודע על כל צעד ושעל שיילך ויושפע ע"י ה' בפרספקטיבה כללית יותר, כחלק מכלל גדול יותר. המבט לפיו כל פרט מושפע מעצם היותו כחלק מהכלל ודאי מדגיש את החשיבות של ערנות למתרחש בסביבה הקרובה והרחוקה של האדם.

ע"פ גישה זו, ניתן לומר שההשגחה הפרטית תורמת מעבר להבאת העולם לתכליתו השלמה, כי אם גם להחלת צדק ויושר א-לוהי בעולם הזה. הבעש"ט וסייעתו, מסייעים לנו למצוא את יד ה' בכל דבר ודבר, בכך שכל פרט קטן שמופיע במציאות מושגח בהתערבות עליונה על מנת להביא את העולם לתכליתו ושלמותו. רצון ה' מתבטא בהשפעה נפלאה גם על הנעשה בעולם החי, הצומח והדומם; ולא רק בחכמה א-לוהית המסדרת את הבריאה בסינתזה מושלמת, כי אם בהתערבות אקטיבית כלפי כל נברא ונברא.⁴⁷

האם גישות אלו חולקות זו על זו, או שהן דווקא משלימות זו את זו? אפשר לומר שהנהגת ה' מבחינה אובייקטיבית פילוסופית היא כשיטות הראשונים, אמנם ביחס לאופן שבו ה' מתגלה אלינו, ברמה הסובייקטיבית של תודעת האדם, הרי שניתן לומר שה' משגיח ומתערב במציאות כל פרט ופרט, כדרך החסידות.

היוצא למסקנת המאמר הוא שלכל השיטות כל פרט ופרט בבריאה מושגח משמיים. אפשר להתלבט האם מדובר בהשגחה שמגיעה ליישומה כחלק מהשגחה כללית יותר, האם עניינה הוא הצדק הא-לוהי, אם היא חיצונית או פנימית לאדם ואם השגחה זו מנוהלת ע"י שליחים או לא; הרי שסוף סוף הקב"ה קבע בעולמנו חוקים רוחניים של השגחה ושמירה על המציאות כולה.